

Aleksandra Janus

Kultura dla klimatu. Nowa rola instytucji muzealnych w dobie kryzysu klimatycznego

W ostatnich latach obserwujemy stopniową zmianę w sposobie definiowania społecznej roli i odpowiedzialności instytucji muzealnych (a także szerzej — instytucji kultury). Proces ten obejmuje zarówno rewizję postaw instytucji wobec swoich publiczności, jak i społeczeństwa rozumianego globalnie, a także próbę redefinicji dotychczasowego myślenia o wadze zobowiązań instytucji wobec kolekcji wobec wagi zobowiązań wobec społeczeństwa właśnie. Trudno precyzyjnie wskazać zarówno moment, w którym proces ten się rozpoczął¹, jak i wyliczyć wszystkie jego symptomy. W drugiej połowie XX wieku zarówno środowiska praktyków, jak i teoretycy muzeologii podejmowali na różne sposoby zadanie zdefiniowania tego, co w praktyce oznacza fakt, że muzeum działa „w służbie społeczeństwa i jego rozwoju” [Folga-Januszewska 2008: 200]. W perspektywie globalnej, pojawienie się nowej muzeologii miało swój niewątpliwy wkład w zmianę sposobu myślenia o społecznej roli muzeum², podobnie jak popularyzacja badań publiczności i podejścia spod znaku rozwoju publiczności [eng. *audience development*], czy wreszcie koncepcje muzeum partycypacyjnego

¹ Holenderski muzeolog Peter van Mensch proponuje spojrzenie na historię rozwoju współczesnych instytucji muzealnych z perspektywy ważnych momentów zmiany, które nazywa „rewolucjami muzealnymi”, [zob. Mensch 2004: 3-19].

² Czy też raczej „nowych muzeologii”, jeśli przyjmiemy rozróżnienie zjawisk zachodzących w kręgu europejskim i poza nim. W 1980 roku André Devallées, jeden z autorów *Encyclopedia Universalis*, użył terminu „nowa muzeologia” opisując wizję muzeów opartą na rozwoju społecznym i ekonomicznym, która narodziła się w Ameryce Południowej w latach ‘70. Z kolei na Zachodzie termin ten utrwalił się dzięki książce pod redakcją Petera Vergo *The New Museology* (1989).

[Simon: 2010]. Nie sposób nie wspomnieć także o niezmiennie aktualnych dyskusjach na temat zobowiązań muzeów posiadających kolekcje o kolonialnym rodowodzie. Symptodem tej zmiany są również dyskusje wokół nowej definicji muzeum prowadzone na forum ICOM [<https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote>, data odczytu: 1.04.2021], które stały się także przedmiotem uwagi światowych mediów³. Podobnie jak w humanistyce⁴, także w sektorze muzealnym na znaczeniu przybrało pytanie o zaangażowanie, a także o możliwość i miejsce aktywizmu w ramach instytucji [Janes, Sandell 2019].

Wszystkie te zjawiska (a także wiele innych, na których omawianie nie ma miejsca w tym tekście) przyczyniły się do rewizji postrzegania instytucji muzealnych jako specjalizujące się w przede wszystkim zagadnieniach „długiego trwania”, nie zaś w zaangażowaniu w bieżące wyzwania i problemy współczesności. Wydaje się, że ogłoszona w marcu 2020 roku przez WHO globalna pandemia COVID-19 przyczyniła się dodatkowo do tego procesu, wzmacniając głosy postulujące powrót do pytań o wartości, jaki służą instytucje muzealne⁵. W perspektywie wyłaniającego się, nowego modelu instytucji — zaangażowanej w wyzwania współczesności i gotowej do podejmowania aktywnych działań na rzecz wspierania społeczeństwa w mierzeniu się — kryzys klimatyczny jawi się jako jeden z ważnych obszarów tematycznych, które instytucje powinny podejmować w różnych wymiarach swojej działalności.

W ostatnich latach pojawił się szereg inicjatyw postulujących bezpośrednio zaangażowanie muzeów w tę problematykę, między innymi Museums

³ Materiał na ten temat opublikował m.in. New York Times [https://www.nytimes.com/2020/08/06/arts/what-is-a-museum.html?fbclid=IwAR2fN7u8D_l6sYzKI5sm8MWMum2TsGY1T3T6JcDM6JmUuBkjQtft2nq8cNk, data odczytu: 20.05.2021], a także media branżowe, np. artnet [[https://news.artnet.com/art-world/icom-museums-definition-resignation-1900194?utm_content=from_www.artnet.com&utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=US%20Morning%20News%208%2F10&utm_term=US%20Daily%20Newsletter%20\[MORNING\]&fbclid=IwAR2cNC-mGvKa5sD_dxzhYzYtclckXgaBR_9X8TTfQWZ3GaMTdXEhIpw4FT4](https://news.artnet.com/art-world/icom-museums-definition-resignation-1900194?utm_content=from_www.artnet.com&utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=US%20Morning%20News%208%2F10&utm_term=US%20Daily%20Newsletter%20[MORNING]&fbclid=IwAR2cNC-mGvKa5sD_dxzhYzYtclckXgaBR_9X8TTfQWZ3GaMTdXEhIpw4FT4), data odczytu: 21.05.2021].

⁴ Odwołuję się tu do sformułowania „humanistyka zaangażowana” [zob. m.in.: Nycz 2017, Domańska 2017].

⁵ Zob. m.in. *Museums and Social Responsibility — Values Revisited*, EU Presidency Trio Conference, 2020, publikacja dostępna online: <https://www.paperturn-view.com/de/deutscher-museumsbund/eu-presidency-trio-conference?pid=MTM131577&v=2.1> [data dostępu: 1.04.2021], a także: *Museums and the COVID crisis. 8 steps to supporting community resilience*, ICOM, April-August 2020, publikacja dostępna online: https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/10/CommunityResilience_UpdatedArticle_EN_final_20200930.pdf [data dostępu: 1.04.2021].

Facing Extinction [<https://weare museums.com/museums-facing-extinction>, data odczytu: 1.06.2021] czy Museums and Climate Change Network [<https://mccnetwork.org>, data odczytu: 30.05.2021], a w polskim kontekście — powołana w 2020 roku otwarta grupa robocza „Muzea dla klimatu” [<https://www.facebook.com/groups/959855331103737>, data odczytu: 15.05.2021] i kolektyw „Kultura dla klimatu”. Polskie instytucje i indywidualni badacze oraz przedstawiciele sektora kultury podejmowali ten temat w swoich programach. W tym miejscu przywołać można, np. działania Strefy Kultury Wrocław, która zorganizowała cykl warsztatów „Ekologia instytucji” [<https://strefakultury.pl/news/ekologia-instytucji-rusza-nowy-cykl-warsztatow-praktykow-kultury>, data odczytu: 20.05.2021], czy działania Joanny Tabaki, które przybrały postać dwóch publikacji: *Zielona instytucja kultury* [Tabaka 2020a] i *Kultura naturze, z Syrenką w tle* [Tabaka 2020b]. Chociaż podobnych inicjatyw — zarówno w skali kraju, jak i globalnie — jest więcej i różnią się między sobą postulatami, łączy je przekonanie o tym, że konieczne jest podjęcie przez instytucje muzealne działań związanych z kryzysem klimatycznym. Przedmiotem zainteresowania tego artykułu będzie sposób, w jaki do przełożenia tych postulatów na praktykę instytucjonalną dokonała wspomniana już nieformalna grupa aktywistyczna *Kultura dla klimatu*, którą autorka tego artykułu współtworzy.

Punktem wyjścia dla powiązanej z kolektywem „Kultura dla klimatu” grupy roboczej „Muzea dla klimatu”, było przekonanie, że muzea mogą nie tylko — przez wzgląd na zasięg ich oddziaływania — stać się nieocenionymi platformami dystrybucji wiedzy o kryzysie klimatycznym, ale także dawać głos innym i same prowadzić edukację w tym obszarze, dokonując jednocześnie rewizji własnych praktyk i sposobów działania [Chomicka i in. 2020]. Manifest opublikowany w marcu 2020, w okresie pierwszego lockdownu wymuszonego pandemią COVID-19, podczas którego zamknięte zostały muzea i instytucje kultury, wskazywał na związek globalnej pandemii z wyzwaniem klimatycznymi:

COVID-19 jest jednym z przejawów kryzysu klimatycznego. Zglobalizowany świat z powiększającą się populacją ludzką, dużą mobilnością, niekontrolowaną eksploatacją zasobów naturalnych, dynamiczną dystrybucją dóbr i towarów, zwiększającą ryzyko wystąpienia katastrof o skali planetarnej [Chomicka i in. 2020].

Radykalne ograniczenie możliwości prowadzenia działań wymuszone kolejnymi okresami zamknięcia było przez niektórych postrzegane jako

okazja do rewizji i zmiany praktyk instytucjonalnych [Drabczyk i in. 2020]. Pośrednio pod jej wpływem powstał opublikowany w marcu 2021 przewodnik dla instytucji kultury, zarysowujący pole możliwych działań i proces zarządzania zmianą instytucjonalną. Celem artykułu analiza (w oparciu o wspomniany przewodnik), praktycznych konsekwencji, jakie niesie ze sobą taka zmiana paradygmatu dla instytucji muzealnych oraz próba uchwycenia znaczenia tej zmiany dla sektora muzealnego, a także szerzej — całego sektora dziedzictwa.

Ekologizacja muzeów i instytucji kultury

Przewodnik definiuje swój cel jako *wsparcie praktyków i praktyczek kultury we wprowadzaniu proekologicznych zmian w obszarze ich działalności* [www.kulturadlaklimatu.pl, data odczytu: 1.04.2021]. Jego intencją jest wsparcie procesu ekologizacji instytucji kultury zarówno w tych obszarach, które bywają definiowane jako „miękkie”, jak i „twarde”, obejmując zarówno aspekty kreatywne działania instytucji, jak i relacyjne, administracyjne i budżetowe, a także pozostałe, dążąc do holistycznego ujęcia złożoności działań prowadzonych przez ten złożony typ instytucji. To, co charakteryzuje wspomniany przewodnik, to przyjęcie szerokiego podejścia do ekologii kultury, wychodzącego poza klasycznie rozumiane „praktyki ekologiczne” (np. takich jak segregacja śmieci, oszczędzanie energii, powtórne użytkowanie materiałów). W myśl przewodnika:

praktyki te stanowią dla nas jeden z elementów szerszego modelu ekologii kultury, w którym postrzegamy instytucję jako organizm złożony z powiązanych ze sobą obszarów — zależnych od siebie i wzajemnie się przenikających. Też jako organizm, stanowiący część większego ekosystemu [www.kulturadlaklimatu.pl, data odczytu: 1.04.2021].

Złożona po części z autorek przewodnika otwarta grupa robocza „Muzea dla klimatu” zdefiniowała obszary swojego zainteresowania jako: 1) budynek i technologie, 2) produkcja, 3) praktyki codzienne, 4) programowanie (działalność programowa), 5) pracowniczki i pracownicy, 6) komunikacja, 7) finanse, 8) polityka instytucji [Chomicka i in. 2020]. Przewodnik Kultury dla klimatu kontynuuje ten sposób myślenia, proponując rozszerzenie i modyfikację możliwych obszarów wprowadzania ekologicznej zmiany. Podzielony jest na ścieżkę obszarów i ścieżkę kroków, proponując dwojaki sposób zapoznawania się ze zgromadzonymi w nim treściami: jeden zor-

ganizowany jest według poziomów zaawansowania (od łatwych działań, które nie wymagają nakładów finansowych, przez nieco bardziej zaawansowane, aż po bardziej kosztowne i wymagające wiele wysiłku), drugi według obszarów tematycznych, na które składają się: praktyki codzienne, budynek, dobre sąsiedztwo, technologie informacyjno-komunikacyjne, produkcja: materiały, produkcja wydarzeń, wpływ na środowisko, finanse, partnerstwa i koalicje ekologiczne, przyroda, pracownicy i pracowniczki, zielone zespoły, audyt, komunikacja i promocja, etyka współpracy, programowanie, polityka instytucji. Obszary te pokrywają zarówno zagadnienia technologiczne i związane z infrastrukturą, jak i wpływ codziennych zachowań zespołu instytucji na środowisko, a także starają się wspierać kadry muzeów i instytucji kultury we wprowadzaniu ekologicznych formatów działania, a zarządzających instytucjami — w odpowiedzialności za zdrowy organizm zespołu, spójnej kooperacji z zewnętrznymi podmiotami, aż po tematy związane z odpowiedzialnością za otaczający nas ekosystem, rzecznictwo w sprawie klimatu, czy — wreszcie — zachęcanie instytucji do budowania społecznej odpowiedzialności za kryzys klimatyczny, współpracy w tym zakresie, wzmacniania autorefleksji i systematycznej ewaluacji. Definiując obszar potencjalnej zmiany tak szeroko, przewodnik wskazuje na znaczenie, jakie instytucje kultury mogą odegrać w procesie zmiany społecznej, jakiej wymaga kryzys klimatyczny:

Kultura, tak jak inne dziedziny aktywności człowieka, musi podjąć wyzwanie ekologizacji. Jej celem jest radykalna zmiana wyobrażeń, praktyk i zwyczajów, na których opiera się nasza rzeczywistość. Wiemy, że przyrodnicza odporność i społeczna sprawiedliwość to fundamenty zapewniające dobre życie. Wiemy, że opiera się ono na wspólnotowości, życzliwości i trosce o cały ekosystem ziemski. Polityka umiaru to odpowiedzialność za sposób, w jaki żyjemy, za relacje, jakie tworzymy, za kulturę, w której uczestniczymy. Wskazuje na potrzebę myślenia w obrębie wspólnych celów, wspólnych dóbr, współpracy i wzajemności. Musimy na nowo wymyślić znaczenie i wpływ sztuki, pojedynczych twórców i twórczyń oraz instytucji. [www.kulturadlaklimatu.pl, data odczytu: 1.04.2021]

Narzędzia zmiany i instytucja zaangażowana

Poza samym przewodnikiem, Kultura dla Klimatu proponuje także dwa inne narzędzia wprowadzania zmiany: jednym z nich jest partycypacyjnie budo-

wana baza wiedzy i dobrych praktyk (na stronie znajdująca się w zakładce „Materiały”), a także tworzenie sieci i szerokiej koalicji zaangażowanych instytucji poprzez otwarte zaproszenie do podpisywania deklaracji, na którą składa się dziewięć postulatów [<https://www.kulturadlaklimatu.pl/deklaracja>, data odczytu: 20.06.2021]. Ten dobór narzędzi pozwala wnioskować o wizji instytucji, która wyłania się z postulatów Kultury dla Klimatu: instytucji zaangażowanej w problemy współczesności, współpracującej i dzielącej się wiedzą, a także otwartej na kolektywne budowanie zasobów wiedzy, kooperację i działania usieciowione, czy wreszcie — instytucji nie stroniącej od działań rzeczniczych dążących do zmiany polityk publicznych. Taka wizja instytucji zaangażowanej wzywa także do rewizji misji instytucji w konfrontacji z kryzysem klimatycznym:

Otwórz zespołową dyskusję nad potrzebą zrewidowania misji instytucji. Zgadając się z diagnozą o klimatycznym stanie wyjątkowym, popatrzcie krytycznie na misję i cele, jakie stawia przed sobą Wasza instytucja w dokumentach strategicznych. Zobaczcie, jakie wartości wylicza, i zastanówcie się, czy potrzebna jest ich weryfikacja. Przyjrzyjcie się także, jak działalność programowa symbolicznie lokuje Waszą instytucję. Czy mierzy swoją ważność w perspektywie wertykalnej, priorytetyzując działania nastawione na prestiż i sukces wyznaczany zasadami konkurencji, odnosząc się do hierarchii ustalonej globalnie — czyli raczej względem innych instytucji o podobnym do Waszego profilu? Czy może ważność i wyjątkowość Waszej instytucji widziana jest horyzontalnie — tworzy środowisko wzajemnych interesów i dostarcza konkretnych narzędzi służących poprawie jakości życia? [<https://www.kulturadlaklimatu.pl/obszary/polityka-instytucji>, data odczytu: 30.04.2021]

Chociaż nie jest to powiedziane wprost, w postulatach tych zawiera się także dążenie do zmiany kultury pracy i sposobu zarządzania instytucjami, w tym do odejścia od hierarchicznych struktur na rzecz bardziej równościowych i partycypacyjnych metod zarządzania, w których zawiera się obietnica możliwości dialogu, prowadzonego z zaangażowaniem całego zespołu lub jego znaczącej części, na tematy fundamentalne i strategiczne z punktu widzenia instytucji. Jednocześnie, konieczność radykalnej zmiany motywowana jest wyjątkowością sytuacji, w której znaleźliśmy się jako populacja:

Kryzys klimatyczny tworzy kontekst, który będzie z nami nieustannie. Będzie się objawiał poprzez zmiany zauważalne na co dzień:

nowe regulacje środowiskowe, gwałtowne wydarzenia atmosferyczne, ale też zmiany polityczne, społeczne, ekonomiczne — które wówczas będą wymagały gwałtownych adaptacji do nowych warunków. Dzisiaj potrzebna jest głęboka zmiana sposobu życia gospodarczego, społecznego, politycznego, kulturalnego i artystycznego. [<https://www.kulturadlaklimatu.pl>, data odczytu: 29.05.2021].

Zgodnie z tą wizją, muzea i instytucje kultury mają legitymację i zdolność do tego, by stać się istotnymi aktorami zmiany społecznej wobec kryzysu klimatycznego. Aby taka wizja mogła się zrealizować — niezależnie od tego, czy panuje powszechna zgoda co do słuszności tego kierunku rozwoju instytucji — konieczne byłoby rozpoznanie znaczenia instytucji jako organizacji zaufania społecznego i istotnych aktorów w procesie wprowadzania zmiany społecznej.

W stronę nowej roli instytucji muzealnych (i instytucji dziedzictwa)

Kryzys klimatyczny niewątpliwie stanowi jedno z kluczowych wyzwań współczesności, choć nie jedyne. Podobnie, jak wiele innych zjawisk (choćby toczące się w różnych częściach świata debaty na temat tego, jak instytucje powinny ustosunkować się wobec dziedzictwa kolonializmu) wzywa on instytucje do rewizji sposobu, w jaki dotychczas się postrzegały swoje społeczne zobowiązania, swoją misję i rolę. W praktyce, taka zmiana perspektywy, musiałaby oznaczać odejście od koncentracji przede wszystkim na przeszłości po to, by móc myśleć o tym, jak zadbać o jakość wspólnej przyszłości i potencjał, jaki zgromadzony w muzeach, w tym o wielowiekowy zapis rozwoju wiedzy i kreatywności, który może inspirować współczesnych do myślenia o scenariuszach na kolejne lata. Co więcej, musiałoby to także oznaczać gotowość zrezygnowania z pozycji neutralnego obserwatora i archiwisty rzeczywistości, na rzecz bezpośredniego zaangażowania w wyzwania współczesności, co nieuchronnie niesie ze sobą ryzyko wystawienie się na niepewność własnych bieżących diagnoz i niezależną od nich konieczność niezwłocznego działania. Musiałoby to także nieść za sobą zmianę modelu zarządzania instytucjami, który z konieczności dopuszczałby bardziej partycypacyjne podejście do zarządzania i podejmowania decyzji, a także zmianę sposobu myślenia o tym, jak tworzyć i poddawać rewizji strategii instytucjonalne w realiach niepewnej i dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Inicjatywa Kultura dla klimatu zachęca instytucje do tego, by wejść na drogę tej zmiany, w rytmie, który dla poszczególnych

instytucji — w zależności od ich rozmiaru, zasięgu, skali oddziaływania, etc. — wydaje się najbardziej adekwatny. Stara się jednak równocześnie zachęcać instytucje do myślenia o własnym oddziaływaniu na społeczeństwo i środowisko w sposób holistyczny i szeroki, zapraszając je do wzięcia odpowiedzialności za to, co we własnej aktywności mogą uznać za „służbę społeczeństwu i jego rozwojowi”.

Bibliografia

Dorota Folga-Januszewska:

2008: *Muzeum: definicja i pojęcie. Czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo”,

Ewa Chomicka, Aleksandra Jach, Aleksandra Janus, Iza Kaszyńska:

2020: *Muzea dla klimatu*, „Notes na 6 tygodni”, Bęc Zmiana, <https://nn6t.pl/2020/04/15/muzea-dla-klimatu> [data odczytu: 21.05.2021].

Ewa Domańska:

2017: *Sprawiedliwość epistemiczna w humanistyce zaangażowanej*, „Teksty Drugie” 1/2017.

Maja Drabczyk, Aleksandra Janus, Joanna Sanetra, Jan Strycharz:

2020: *Pandemia w kulturze. Szansa na pozytywną zmianę? Ekspertyza 23: Open Eyes Economy*, Warszawa-Kraków, 7 lipca 2020.

Peter van Mensch:

2004: *Museology and management: enemies or friends? Current tendencies in theoretical museology and museum management in Europe*, w: *Museum management in the 21st century*, red. E. Mizushima, Museum Management Academy, Tokyo.

Ryszard Nycz:

2017: *Nowa humanistyka w Polsce: kilka bardzo subiektywnych obserwacji, koniektur, refutacji*, „Teksty Drugie” 1/2017

Nina Simon:

2010: *The Participatory Museum*, Santa Cruz 2010.

Janes, Sandell (red.):

2019: *Museum Activism*, Routledge, Oxon/New York 2019.

Aleksandra Janus

Culture for the climate. The new role of museums in the time of the climate crisis

In recent years, we have observed a gradual change in the way of defining the social role and responsibility of museums (and more broadly — cultural institutions). The signals of this change are, for example, discussions on the new ICOM museum definition, or publications proclaiming a shift towards the model of institutional activism. Although we are used to perceiving museums as specializing in issues of long duration and not in activist involvement in contemporary challenges and problems, the climate crisis appears to challenge that way of perceiving institutional responsibilities. The informal activist group Culture

for Climate made an attempt to turn these postulates into institutional practice. The article analyzes the practical consequences of such a paradigm shift for museums and attempts to capture the significance of this change for the museum sector, and more broadly — for the entire heritage sector.

Keywords: climate crisis, museum definition, activist group Culture for Climate, responsibility of museums

